

Znak: Z-III.5140.5.1.2026.KP1

Data: 12.02.2026r.

Dotyczy: zamiaru włączenia do wojewódzkiej ewidencji zabytków nowej karty ewidencyjnej obiektu nieruchomego, niewpisanego do rejestru zabytków.

Obiekt: cmentarz żydowski tzw. stary, zlokalizowany przy ul. Partyzantów w Zamościu, na działkach o numerach ewidencyjnych 29/3, 31, 32/2, 32/3, 32/4, 36/10, 36/11, 36/12, 40/2, 149/1, 149/3, 149/4 (d. 149/2), 29/4, 34, 41/2, obręb: Miasto Zamość.

ZAWIADOMIENIE

Na podstawie art. 22 ust. 2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U z 2024 r. poz. 1292), § 15 Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. z 2021 r. poz. 56), Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Lublinie Delegatura w Zamościu zawiadamia o zamiarze włączenia do wojewódzkiej ewidencji zabytków nowej karty ewidencyjnej obiektu nieruchomego, niewpisanego do rejestru zabytków – cmentarza żydowskiego tzw. starego, zlokalizowanego w Zamościu, przy ul. Partyzantów, na działkach o numerach ewidencyjnych: 29/3, 31, 32/2, 32/3, 32/4, 36/10, 36/11, 36/12, 40/2, 149/1, 149/3, 149/4 (d. 149/2), 29/4, 34, 41/2, obręb: Miasto Zamość.

Z up. Lubelskiego Wojewódzkiego
Konserwatora Zabytków
[Podpis]
mgr inż. arch. Olgierd Hawryluk
Kierownik Delegatury w Zamościu

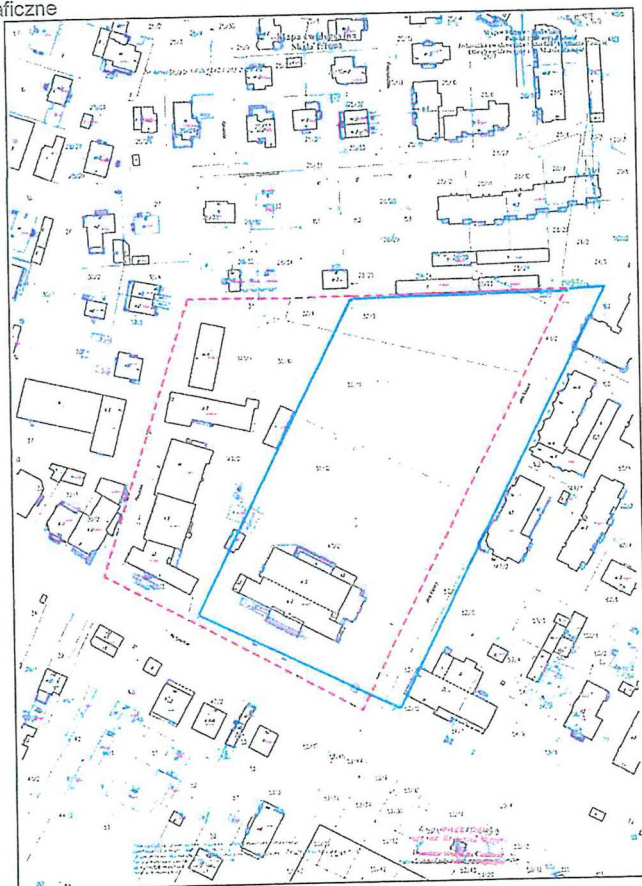
KARTA EWIDENCYJNA OBIEKTU NIERUCHOMEGO NIEWPISANEGO DO REJESTRU ZABYTKÓW

3. Miejscowość
ZAMOŚĆ

1. Nazwa
CMENTARZ ŻYDOWSKI STARY

2. Czas powstania
1588 lub po
[zob. załączniki 1.1 i 1.2]

9. Materiały graficzne

Fragment mapy ewidencji gruntów i budynków, oryginał w skali 1:1000, powiat miasto Zamość, gmina Zamość, obręb miasto Zamość, 2023 (Urząd Miasta Zamość, Wydział Geodezji i Gospodarki Nieruchomościami).

Kopia fragmentu mapy w oryginalnej skali załączona do karty.

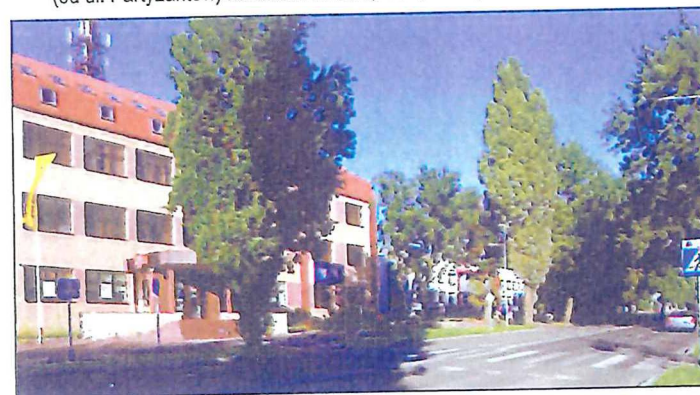
Teren ujęty w karcie cmentarza z 1992 r. zaznaczony **niebieską linią ciągłą**.

Historyczny teren cmentarza zaznaczony **czerwoną linią przerywaną** – interpretacja autora niniejszej karty na podstawie materiałów historycznych zamieszczonych w załącznikach.

Historyczny teren cmentarza położony jest ok. 500 m na pld.-wsch. od granicy murów Starego Miasta, a ok. 900 m od rynku, zajmuje działki nr: 29/3, 31, 32/2, 32/3, 32/4, 36/10, 36/11, 36/12, 40/2, 149/1, 149/2 oraz pasy drogowe działek 29/4 (część pln.), 34 (część wsch.), 41/2 (część zach.); łącznie powierzchnia 2,8 ha

1. Historyczny teren cmentarza żydowskiego starego w Zamościu, widok od pld.-wsch. (od ul. Partyzantów) na działki nr 29/3, 40/2, 149/2; fot. A. Trzciński, 2023

2. Historyczny teren cmentarza żydowskiego starego w Zamościu, widok od zach. (od ul. Partyzantów) na działki nr 29/3, 40/2, 149/2; fot. A. Trzciński, 2023 [kolejne zdjęcia w załącznikach]

4. Adres (ulica, nr posesji)
ul. Partyzantów

5. Przynależność administracyjna
województwo lubelskie

powiat miasto Zamość

gmina Zamość

6. Współrzędne geograficzne
N 50° 42' 96"
E 23° 15' 30"

7. Użytkowanie obecne
Teren pozbawiony wszelkich
naziemnych elementów
cmentarza, częściowo
zabudowany, częściowo
użytkowany jako tereny
rekreacyjne.

8. Stan zachowania
1

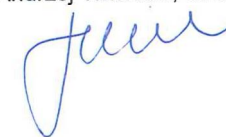
1. Miejscowość	Z A M O Ś Ć	5. Nazwa zabytku (jak w karcie), adres CMENTARZ ŻYDOWSKI STARY, ul. Partyzantów	6. Zawartość załącznika do pozycji 2: Czas powstania
2. Gmina	Zamość		
3. Powiat	miasto Zamość		
4. Województwo	lubelskie		

Dzieje społeczności żydowskiej w Zamościu na tle historii miasta:

W 1580 r. kanclerz wielki koronny Jan Zamojski uzyskał od króla Stefana Batorego zezwolenie na lokację miasta Zamościa na prawie magdeburskim. Powstało stosunkowo szybko miasto otoczone murami warownymi. W 1589 r. utworzona została Ordynacja Zamojska kierowana przez kolejnych dziedziców z rodu Zamojskich. W 1820 r. Zamość stał się miastem rządowym. W 1580 r., w liście intencyjnym do króla, Jan Zamojski postanowił dopuszczać do miasta tylko wyznawców „wiary rzymskokatolickiej” [Przywilej..., wyd. Szczygiel 1980], jednak już w 1588 r. wydał on przywilej osiedleńczy dla Żydów, wyznaczając im obszar do zamieszkania i budowy obiektów gminnych w obrębie murów, przy placu Solnym, a także wolność zamieszkiwania na przedmieściach [Stworzyński 1834:92; Potocki 1862:592nn.]. Zamojski czynił starania o sprowadzenie tylko Żydów sefardyjskich „z Łużytanii [Portugalii], Hiszpanii, Włoch i Turcyi” [Stworzyński 1834:92]. Jednak do Zamościa ściągali także Żydzi aszkenazyjscy. Lustracja z 1591 r. wykazała tylko dwa domy żydowskie w mieście [Horodyski 1938:203], około 1600 r. mieszkało już 11 rodzin żydowskich [Morgensztern 1961:74]. Z 1603 r. są informacje o istnieniu bóżnicy (prawdopodobnie drewnianej) i innych obiektów gminnych, wymieniony jest szkolnik i Doktor Italicus (zapewne rabin) [Morgensztern 1961:75; 1962:10n.]. Około lat 1610–1620 wzniesiono synagogę murowaną, która przetrwała do czasów obecnych. Wskutek wojen połowy XVII w. część Żydów sefardyjskich opuściła Zamość, inni wtopili się w coraz liczniejszą lokalną społeczność aszkenazyjską. W 1664 r. odnotowano w mieście 24 domy żydowskie [Morgensztern 1962:17]. W strukturze żydowskiej autonomicznej organizacji samorządowej Żydzi Zamościa początkowo należeli do okręgu (*galil*) chełmsko-bełskiego, następnie do utworzonego na pocz. XVIII w. okręgu Ordynacji Zamojskiej, od ok. lat 60. XVIII w. do rozszerzonego okręgu chełmsko-zamojskiego [Lewin 1957:39nn.]. W 1764 r. w Zamościu mieszkało 655 rodzin, w tym 161 żydowskich [Morgensztern 1962:17]. Po 1833 r. za przedmieściem lwowskim powstała Nowa Osada, w której z czasem mieszkało ok. 40% populacji Żydów zamojskich, posiadających tam synagogę [Bondyra 1993:138]. Społeczność żydowską Zamościa cechowała przychylność dla zwolenników haskali, a niechęć do chasydów [Perec 2022 passim]. W 1857 r. pośród 4035 mieszkańców Zamościa było 2490 Żydów (61%). Przed wybuchem II wojny światowej w Zamościu mieszkało ok. 12,5 tys. Żydów (ok. 43% ogółu mieszkańców). Wobec postępującej ofensywy niemieckiej ok. 7 tys. z nich uciekło z miasta, głównie do ZSRR. Od października 1939 r. do Zamościa przybywali Żydzi deportowani przez Niemców z Kraju Warty, Niemiec, Austrii, protektoratu Czech i Moraw. W kwietniu 1941 r. okupanci wydali Żydów ze Starego Miasta do utworzonego w Nowej Osadzie otwartego getta. Miało ono charakter tranzytowy – na miejsce wywożonych do obozów zagłady w Bełżcu, Sobiborze i na Majdanku Niemcy przywozili kolejne transporty. Ostatnią deportację przeprowadzili w marcu 1943 r. Przez getto zamojskie przeszło ok. 13 tys. osób [Kopciowski 2005 passim]. Miasto zostało wyzwolone 25 lipca 1944 r. Wkrótce do Zamościa przybywali Żydzi powracający głównie z ZSRR. Na jesieni tegoż roku było w Zamościu ok. 300 Żydów, w maju 1945 r. 224, do 1947 r. pozostało zaledwie pięć osób [Szlam 1957:1184].

Dzieje i opis cmentarza żydowskiego starego

W przywileju osiedleńczym z 1588 r. Jan Zamojski zapisał: „Miesce zaś im odemnie wczesne y należyte dla chowania według Zwyczaju y obrzędu ich Umarłych wydzielone y naznaczone będzie. Które Parkanem Drewnianym ogrodzic im będzie się godziło.” [Przywilej... wyd. Altenberg 1861]. Z braku dokładniejszych danych rok ten można umownie przyjąć jako datę utworzenia cmentarza. Powstał on za murami miejskimi, ok. 500 m na pld.-wsch. od granicy murów miejskich, a ok. 900 m od rynku. Informacje z początkowego okresu jego funkcjonowania nie są znane. Zachował się pinkas Świętego Bractwa (Chewra Kadisza) z lat 1687–1885, z którego wynika, że Bractwo kontrolowało wszelkie poczynania związane z cmentarzem – wyznaczanie miejsca na grób, pozwolenia na ustawienie nagrobka, kontrola inskrypcji na nagrobku [Kupfer 1951:47nn.]. Spośród wczesnych źródeł kartograficznych dokładny wygląd cmentarza ukazuje mapa z 1777 r. Cmentarz składał się wówczas z dwu przylegających do siebie działek, obydwie o kształcie trapezu prostokątnego, wydłużonych na kierunku pln.–pld. Opisane są jako „Juden Kierchhoff”. Działka wschodnia jest dłuższa, bok pln. (skośny) jest równoległy do ówczesnego traktu hrubieszowskiego, wzdłuż boku wsch. przebiega wysoki wał szańców z pocz. XVIII w., wzdłuż boku zach. jest szpaler drzew. Na terenie tej części zaznaczone są nagrobki i zadrzewienie. Działka zachodnia jest krótsza. Przy jej pln. boku (skośnym) jest szpaler drzew, za nimi zabudowania. W jej pld.-zach. narożu jest budynek, pozostały teren jest pusty. Obydwie części ogranicza od pld. niższy wał szańców. Część grzebalna (wschodnia) miała wówczas powierzchnię ok. 1,66 ha (obecne działki nr 32/3, 36/11, 36/12, 40/2). Archiwista Ordynacji odnotował: „Na tym okopisku, zwyczajem religijnym tego narodu, były do Roku 1809 Kamienie pogrobowe z napisami świadczącymi o zmarłych Żydach z Łużytanii, Hiszpanii etc. w te strony przybyłych.” [Stworzyński 1834:92]. Mapa z 1811 r. pokazuje już zachodnią działkę objętą pochówkami. Od ok. 1820 r., podczas modernizacji twierdzy, rozebrano szańce przy cmentarzu. W tym samym czasie wyznaczono Trakt Lwowski (później ul. Lwowska, obecnie ul. Partyzantów), z którym cmentarz graniczył bokiem pld. Plan z 1837 r. ukazuje już ostateczną powierzchnię cmentarza. W jego części pln.-zach. zaznaczono dwa budynki na planie wydłużonych prostokątów. Obydwa były drewniane; w jednym mieszkał stróż, drugim był dom przedpogrzebowy [Kędziora 2012; Żygawski 2015:13]. I.L. Perec wspomina ludowe praktyki związane z prześladowaniem Żydów przez Rosjan ok. 1860 r.: „Z Nowego Miasta ludzie idą na cmentarz, aby prosić zmarłych o wstawiennictwo. Wyszli po cichu nocą, w ciemnościach, padli na ziemię, przywarli ustami do macew” [Perec 2022:63]. Od 1881 r. gmina żydowska zwracała się do władz powiatowych i gubernialnych o powiększenie terenu grzebalnego o działkę szer. 7 sążni [ok. 15 m] i pow. 1424 sążnie² [ok. 0,65 ha] przylegającą do cmentarza od wsch., należącą do Leona Margulisa. Władze nie wyraziły zgody i nakazały zamknięcie cmentarza, który był już niemal zapełniony. Miał wówczas powierzchnię 2,74 ha, był ogrodzony drewnianym parkanem (w okresie późniejszym wzmiankowany jest wysoki mur). Wg raportu naczelnika powiatu Żydzi samowolnie dokonywali pochówków na ogrodzonej drewnianym parkanem działce darowanej przez Margulisa; w 1885 r. było ok. 25 mogił [APL, RGL, A IV 1885/51]. Nie jest pewne czy owa działka Margulisa była uwzględniana jako cmentarz w kartografii miasta. [c.d. w zał. 1.1.b]

ZAŁĄCZNIK DO KARTY EWIDENCYJNEJ

1. Miejscowość	Z A M O Ś Ć	5. Nazwa zabytku (jak w karcie), adres CMENTARZ ŻYDOWSKI STARY, ul. Partyzantów	6. Zawartość załącznika do pozycji 2: Czas powstania
2. Gmina	Zamość		
3. Powiat	miasto Zamość		
4. Województwo	lubelskie		

Nekropola ostatecznie zamknięta została decyzją władz dopiero w 1907 r. [AAN; Urban 2006:160]. W tymże roku oddano do użytku nowy cmentarz. Według niektórych danych Żydzi jeszcze po 1907 r. dokonywali pochówków na starym cmentarzu [Kędziora 2012]. Według danych z 1924 r. cmentarz miał powierzchnię 2,8075 ha, z czego 2,75 zajętych pod pochówki [Żygawski 2015:13]. Z tegoż roku istnieje taki opis: „Przy hałaśliwej drodze, wiodącej ze starej zamojskiej twierdzy do Nowego Miasta, tuż za czerwonym murem starego cmentarza, rosną grube drzewa nad starymi macewami.” [Ofj dr. 1924:5]. Fotografia lotnicza z 1927 r. ukazuje cały cmentarz gęsto porośnięty drzewami. W tym czasie M. Bałaban wymienia, prawdopodobnie zaniedbane, nagrobki dwu słynnych postaci – kabalisty z XVII w. Joela zwanego Baal Szem Tow oraz Jaakowa Kranza zwanego Magidem z Dubna (zm. 1807), z którego odpisał inskrypcję [Bałaban 1929:123]. Podczas II wojny światowej Niemcy usunęli z cmentarza wszystkie nagrobki, wycięli drzewa, zniwelowali teren, utworzyli drogi szutrowe, urządzili składy magazynowe, rozebrali mur (oprócz odcinka przy ul. Lwowskiej), na części urządzili ogródki działkowe Arbeitsamtu [AAN; Urban 2006:160; Kędziora 2012]. Macewy wykorzystali do brukowania nawierzchni ulic i chodników [Canin 1952:56; Cwilich 1957:1181; Szlam 1957:1186; Szefer 1957:1195; Sztern 1957:1206]. Żydówka deportowana z Dortmundu wspominała, odnośnie do czerwca 1942 r.: „Zatrudniono nas do pracy ogrodniczej i musieliśmy uprzątnąć, zagospodarować stary cmentarz, na którym teraz są sadzone warzywa i inne jadalne sadzonki.” [za: Bielawski 2020:45]. Na fotografii lotniczej z sierpnia 1944 r. granice cmentarza są czytelne, w obrębie jego terenu widoczne są podziały przedzielone drogami, na skrajach zach. i wsch. budynki. W ciągu 1945 r. utworzył się w Zamościu komitet ocalałych Żydów, który zajmował się przybywającymi do miasta (głównie repatrianci z ZSRR), ekshumacją szczątków ofiar pochowanych w różnych miejscach i ich pochówkiem w bratniej mogile na nowym cmentarzu żydowskim oraz odzyskiwaniem macew użytych do różnych celów (głównie do brukowania ulic). Macewy gromadzono na cmentarzu nowym, wg niektórych relacji także na starym [Komitet 1957:1175nn.; Cwilich 1957:1181]. Powracający do miasta Żydzi zmierzali na cmentarz mając nadzieję na odwiedzenie grobów swoich bliskich. Oto kilka relacji dotyczących cmentarza starego w 1945 r.: „Idziemy na stary cmentarz żydowski [*bet ha-almin ha-jaszan*] – pozostało na nim tylko ogrodzenie, macew nie ma, pole zaorane i nic nie pozostało. Bydło pasie się na trawie.” [Szelem 1953:167]; „Wcześniej byłem na starym cmentarzu [*altn bejs-ojlem*]. To miejsce sprawia wrażenie ogolonej głowy. Pusty plac, bez macew. Nie pozostał żaden ślad po dawnym cmentarzu. Także mur, który dawniej graniczył z rynsztokiem, został rozebrany [...] komitet wysłał ciężarówkę z dwoma polskimi robotnikami i ze mną. Załadowaliśmy kilkanaście ciężarówek macew i zawieźliśmy je na stary cmentarz.” [Cwilich 1957:1181]; „Poszłam na stary cmentarz [*altn bejs-ojlem*] [...] Ale zamiast cmentarza zobaczyłam przed sobą duży plac wylany cementem, gładki jak lustro. Uświadomiłam sobie, że Niemcy przekształcili stary żydowski cmentarz w plac dla ciężarówek.” [Szefer 1957:1195].

Jesienią 1945 r. żołnierze sowieccy urządzili na terenie cmentarza obóz zimowy. Wykopali liczne doły, rozrzucając szczątki ludzkie [AAN; Urban 2006:160; Kędziora 2012; Żygawski 2015:14]. Komisja Sanitarno-Obyczajowa odnotowała w styczniu 1946 r.: „z byłego cmentarza żydowskiego zrobiono śmietnik, brud, kał, gruz i inne odpady gnijące zatrują powietrze ulicy Lwowskiej. Rowy lotnicze dotychczas nie zasypały.” [za: Żygawski 2015:14]. W 1946 r. teren cmentarza przekazany został gminie miasta Zamość. Zarząd Miejski wywiózł śmieci, zasypał doły, ogroził teren płotem, wytyczył aleje, zasadził 180 drzew i wznosił murowany „pawilonik” dla stróża [AAN; Urban 2006:161; Żygawski 2015:15]. Podczas porządkowania terenu „burmistrz kazał rozkopać wszystkie groby i wydobyć z nich kości [...] na starym żydowskim cmentarzu zebrano kości z kilkuset grobów i spalono na wolnym powietrzu” [Canin 1952:57]. W 1947 r. część terenu dzierżawiona była na pastwisko [AAN; Urban 2006:161]. W tymże roku rozebrano resztę ogrodzenia (od ul. Lwowskiej), w płn.-wsch. części terenu urządzono ogródek jordanowski. Resztę terenu rozparcelowano na działki budowlane [Kędziora 2012; Żygawski 2015:14n.]. W latach 1947–1948 pozostali w Zamościu członkowie Komitetu żydowskiego nadal odzyskiwali macewy z terenu miasta. W 1950 r. wykonano z nich pomnik-lapidarium na nowym cmentarzu. Nie ma w nim nagrobków sprzed 1907 r. Ostateczne wywłaszczenie terenu nastąpiło w 1949 r. Jego zach. część przekazano Dyrekcji Okręgowej Poczty i Telekomunikacji w Lublinie, gdzie z czasem wzniesiono budynki Rejonowego Urzędu Telekomunikacji (ul. Partyzantów 11, ul. Pocztowa 2) oraz blok mieszkalny (ul. Pocztowa 4). Obrzeża terenu prawdopodobnie zajęte zostały na poszerzenie ulic. W latach 1961–1964 w płd.-wsch. części terenu zbudowano Powiatowy (obecnie Zamojski) Dom Kultury (ul. Partyzantów 13) [tablica na budynku; Kawalko 1993:296; Żygawski 2015:15]. Według mapy ewidencyjnej z lat 1956–1965 teren podzielony był na pięć działek. Z czasem dokonano dalszego podziału.

Stan obecny: W karcie cmentarza z 1992 r. (co skutkuje wpisaniem do wojewódzkiej ewidencji zabytków) teren cmentarza wyznaczony jest na podstawie mapy z 1777 r. [sic!], zaznaczony jest z przesunięciem na wsch., brak jest numerów działek – orientacyjnie obejmuje obecne działki nr 32/3, 36/11, 36/12, 40/2 oraz – co jest błędne – ulicę Kiepur i pas terenu na wsch. od niej. Z nałożenia map ewidencyjnych z lat 1921–1923, 1938, 1956/1965, 2023 oraz fotografii lotniczej z 1944 r. wynika, że historyczny teren cmentarza znajduje się pomiędzy obecnymi ulicami: Pocztową (od zach.), Partyzantów (od płd.), Kiepur (od wsch.), od płn. graniczy z posesjami prywatnymi. Podzielony jest na 11 działek: nr 29/3, 31, 32/2, 32/3, 32/4, 36/10, 36/11, 36/12, 40/2, 149/1, 149/2, ponadto skrajne fragmenty prawdopodobnie zajęte na poszerzenie trzech ulic – pasy drogowe działek 29/4 (część płn.), 34 (część wsch.), 41/2 (część zach.); łączna powierzchnia to 2,8 ha.

Po 2000 r., podczas prac ziemnych, na terenie miasta odnajdywane były kolejne macewy. Z kilkuset kawałków wykonano mur-lapidarium na resztkach terenu po nowym cmentarzu. Pośród nich są trzy okruchy macew z XVIII–XIX w. Kilka fragmentów z tego okresu przechowywanych jest w budynku synagogi staromiejskiej. Ponadto z dokumentacji fotograficznej sprzed Zagłady znany mi jest tylko jeden nagrobek, a tylko z odpisów inskrypcji trzy teksty epitafiów.

ZAŁĄCZNIK DO KARTY EWIDENCYJNEJ

Nr 1.2a

1. Miejscowość	Z A M O Ś Ć	5. Nazwa zabytku (jak w karcie), adres	6. Zawartość załącznika
2. Gmina	Zamość	CMENTARZ ŻYDOWSKI STARY, ul. Partyzantów	do pozycji 2: Czas powstania
3. Powiat	miasto Zamość		
4. Województwo	lubelskie		

Materiały, na których oparto opracowanie:

Materiały kartograficzne:

- *Plan von der Festung Novi Zamosc in der Königreich Gallizien, nebst der um selbe auf 6, bis 700 Klattern liegenden Gegend. I-Zeichnungs Blatt, 1777* (Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, Glk 159-3; reprod. w: W. Przegon, J. Żygawski, *Kartograficzne zamostiana*, Kraków-Zamość 2018, Ryc. 40A-C).
- *Plan Zamościa, ok. 1811* (reprod. fragmentu A. Kędziora, *Zamościopedia*, hasło: Cmentarz żydowski stary, <https://www.zamosciopedia.pl/index.php/ci-cm/item/1596-cmentarz-zydowski-stary>).
- *Plan okrestnosti kreposti Zamostja Instrumentalno snjaty, 1837* (AGAD, Zbiór kartograficzny, sygn. 56-12, ark. 5; reprod. w: W. Przegon, J. Żygawski, *Kartograficzne zamostiana*, Kraków-Zamość 2018, Ryc. 76).
- Topograficzna Karta Królestwa Polskiego, tzw. Mapa kwatermistrzostwa, 1:126 000, Petersburg 1839, kol. VI, sekc. XI. (<https://polona.pl/item/3742198/1/>)
- *Generalnyj plan kreposti Zamoscja s okresnostjami na dwie wiorsty, 1854* (Zakład Architektury Politechniki Warszawskiej, U II 65; reprod. w: W. Przegon, J. Żygawski, *Kartograficzne zamostiana*, Kraków-Zamość 2018, Ryc. 82).
- *Plan suszczestwujuszczawo razpołożenija ujezdnowo goroda Zamostja ljublinskoj guberni, 1874*, kopia z 1910 (APL, RGL, sygn. 1910, s. 450/15; reprod. w: W. Przegon, J. Żygawski, *Kartograficzne zamostiana*, Kraków-Zamość 2018, Ryc. 87).
- *Situacjonnyj plan gor. Zamostja s pokazaniem predpołagajemoj zamieny uczastkow pod postrojkou Jewrejskoj Bolnicy na 20 krawatiej, 1912* (APZ, Akta miasta Zamościa 1821-1915, sygn. 316, s. 91; reprod. w: W. Przegon, J. Żygawski, *Kartograficzne zamostiana*, Kraków-Zamość 2018, Ryc. 93).
- Nowa Topograficzna Karta Zapadnoji Rossii, 1:84 000 (dwuwiorstówka), 1916, arkusz XXIX-14: Zamość, Tomasz., Hrubiesz.
- *M. Zamość. Województwo lubelskie*, Niniejszy plan sporządził mierniczy przysięgły inż. Stanisław Kaczyński na podstawie planów wykonanych przez b. Ministerstwo Robót Publicznych w latach 1921-1923 oraz własnych pomiarów dokonanych w latach 1934-1937. Skala 1:10000, 1938 (skan w WUOZ w Lublinie Delegatura w Zamościu).
- *M. Zamość. Województwo lubelskie*, 1:10000, sporządził Stanisław Kaczyński na podstawie planów z lat 1921-1923 i pomiarów własnych z lat 1934-1937, 1938 z uwagami z 1945 (skan w WUOZ w Lublinie Delegatura w Zamościu).
- *M. Zamość, województwo lubelskie, powiat Zamość*, mapa zasadnicza miasta, 1:5000, 1956/1965 (skan w WUOZ w Lublinie Delegatura w Zamościu).
- Mapa ewidencji gruntów i budynków, 1:1000, powiat miasto Zamość, gmina Zamość, obręb miasto Zamość, 2023 (Urząd Miasta Zamość, Wydział Geodezji i Gospodarki Nieruchomościami).
- Mapa katastralna Głównego Urzędu Geodezji i Kartografii, Geoportal http://mapy.geoportal.gov.pl/imap/?qpmmap=qp0&actions=acShowServices_KATASTER [dostęp 11.05.2023]

Źródła ikonograficzne:

- Zamość, fotografia lotnicza, 1927, z portalu fotopolska.eu, <https://fotopolska.eu/219844.foto.html?s=1.15&cx=557&cy=384> [dostęp 17.03.2023].
- Zamość, niemiecka fotografia lotnicza, 1944.08.10, Archiwum NARA, GX12369 3028 SD2, z portalu fotopolska.eu, <https://fotopolska.eu/1157754.foto.html?o=b32524&a=3652&b=3484&c=1> [dostęp 17.03.2023].
- Zamość, niemiecka fotografia lotnicza, 1944.08.26, Archiwum NARA, GX12188, z portalu fotopolska.eu, <https://fotopolska.eu/1332096.foto.html?o=b32524&a=1740&b=1790&c=1> [dostęp 17.03.2023].
- Nagrobek Szlomo Etingera (zm. 1854), fot. NN, 1924 lub przed, reprod. w: *Ojciec dr. Szlomo Etinger kwater*, [nie podano autora] „Literaryse Bleter” (Warszawa) 15 VIII 1924, nr 15, s. 5.

Źródła rękopiśmienne:

Biblioteka Narodowa w Warszawie:

- Biblioteka Ordynacji Zamojskiej, rkps nr 1815: Mikołaj Stworzyński, *Opisanie statystyczno-historyczne dóbr Ordynacji Zamojskiej przez ... archiwistę*, 1834.

Archiwum Akt Nowych w Warszawie:

- Ministerstwo Administracji Publicznej, t. 1098, s. 176-177: Zarząd Miejski m. Zamościa do Starostwa Powiatowego Zamojskiego, Ref. Społ. Pol., 12.02.1948.

Archiwum Państwowe w Lublinie:

- Rząd Gubernialny Lubelski, A IV, 1885/51: *O zakryciu żydowskiego pochoronawo kładbiszcza (kirkuta) w gorodzie Zamost*.

Źródła drukowane:

- Kupfer E., *Pinkas bractwa pogrzebowego i dobroczynnego w Zamościu*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 2 (1951), s. 47-80.
- Kupfer E., *Pinkas Chewra Kadisza i Gemilut Chesedim w Zamościu* [w jęz. jidysz], [w:] *Pinkes Zamoszcz...* [1957], s. 103-152.
- Perec Icchok Lejbusz, *[Majne zichrojnes, 1913-1914; edycja polskojęzyczna] Mgliste lata dzieciństwa. Wspomnienia z Zamościa*, wstęp, tłum. i oprac. Magdalena Ruta, Warszawa 2022.
- Przywilej lokacyjny Zamościa z 1580 roku*, wyd. Ryszard Szczygieł, Lublin 1980.
- Przywilej zamojski z 1588 r.*, podał do druku J. Altenberg, „Jutrzenka. Tygodnik dla Izraelitów Polskich” 1861, nr 43, s. 433-435. [reprint w *Zamoszcz ...*, s. 320-322]
- Urban Kazimierz, *Cmentarze żydowskie, synagogi i domy modlitwy w Polsce w latach 1944-1966 (wybór materiałów)*, Kraków 2006.

[c.d. w zał. 1.2b]

Opracowanie załącznika: Andrzej Trzcinski, 30.09.2023
(data i podpis)

1. Miejscowość	Z A M O Ś Ć	5. Nazwa zabytku (jak w karcie), adres CMENTARZ ŻYDOWSKI STARY, ul. Partyzantów	6. Zawartość załącznika do pozycji 2: Czas powstania
2. Gmina	Zamość		
3. Powiat	miasto Zamość		
4. Województwo	lubelskie		

Opracowania publikowane, w tym relacje:

Altenberg J., *Gmina izraelska w Zamościu*, „Jutrzenka. Tygodnik dla Izraelitów Polskich” 1861, nr 20, s. 159–161.

Bałaaban Majer, *Zabytki historyczne Żydów w Polsce*, Warszawa 1929.

Baranowscy Zofia i Jerzy, *Dzielnica żydowska i synagoga w Zamościu*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 63 (1967), s. 39–56.

Bielawski Krzysztof, *Zagłada cmentarzy żydowskich*, Warszawa 2020.

Canin Bencijon [Mordchaj], *Be-macewotecha ricfu rechowotecha* [Twoimi macewami wybrukowane twoje ulice], [w:] *Zamoszcz; be-gnona u-we-sziwera* [Zamość w rozwoju i zagładzie], red. Mosze Tamari, Tel Awiw 1952/1953, s. 182–184.

Canin Mordechaj, *Iber szejn un sztok. A rajze iber hundred chore-geworene kehiles in Pojln*, Tel Awiw 1952.

Cwilich Jekutieli, *Zamoszcz noch churbn* [Zamość po zagładzie], [w:] *Pinkes Zamoszcz...*, s. 1179–1183.

Giluj ha-macewa le-zachor kedosej Zamoszcz, [Odsłonięcie pomnika ku czci męczenników Zamościa], *Zamoszcz; be-gnona...*, s. 184–185.

Górak Jan, *Miasta i miasteczka Zamojszczyzny*, Zamość 1990.

Kawaiko Danuta, *Cmentarze województwa zamojskiego*, Zamość 1994.

Kędziora Andrzej, *Zamościopedia*, hasło: Cmentarz żydowski stary, <https://www.zamosciopedia.pl/index.php/ci-cm/item/1596-cmentarz-zydowski-stary>

Kędziora Andrzej, *Dawna architektura i budownictwo Zamościa*, Zamość 1990.

Komitetn fun der zamoszcz szearit ha-pelajta in Pojln di jorn 1945–1950 (fun barichtn fun Chaim Szpajzajzen alaw ha-szalom) [Komitety ocalałych zamościan w Polsce w latach 1945–1950 (z relacji Chajima Szpajzajzena, pokój mu)], [w:] *Pinkes Zamoszcz; izker buch*, red. Mordechaj W. Bernsztajn, Buenos Aires 1957, s. 1175–1178.

Kopciowski Adam, *Zagłada Żydów w Zamościu*, Lublin 2005.

Lewin Jisrael, *Cu der geschichte fun Jidn in Zamoszcz* [Z dziejów Żydów w Zamościu], [w:] *Pinkes Zamoszcz...*, s. 29–67.

Mandelbojm Jaakow Dow, *Magid mi-Dubna* [Magid z Dubna], [w:] *Zamoszcz; be-gnona u-we-sziwera*, red. Mosze Tamari, Tel Awiw 1952/1953, s. 215–219.

Morgensztern Janina, *O działalności gospodarczej Żydów w Zamościu w XVI i XVIII w.*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 1965, nr 53, s. 3–32; nr 56, s. 3–28.

Morgensztern J., *O osadnictwie Żydów w Zamościu na przełomie XVI i XVII w.*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 1962, nr 43–44, s. 3–17.

Morgensztern J., *Operacje kredytowe Żydów w Zamościu w XVII w.*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 1967, nr 64, s. 3–32.

Morgensztern J., *Podatki Żydów Ordynacji Zamojskiej w XVI i XVII w.*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 1969, nr 71–72, s. 9–38.

Morgensztern J., *Uwagi o Żydach sefardyjskich w Zamościu w latach 1588–1650*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 1961, nr 38, s. 69–82.

Morgensztern J., *Zadłużenie gmin żydowskich w Ordynacji Zamojskiej w II połowie XVII w.*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 1970, nr 73, s. 47–66.

Ojf dr. Szlomo Etinger kewer, [nie podano autora] „Literarisze Bleter” (Warszawa) 15 VIII 1924, nr 15, s. 5. <https://www.nli.org.il/en/newspapers/lhb/1924/08/15/01/article/1/?e=-----en-20--1--img-txIN%7ctxTl-----1> [dostęp 14.03.2023]

Pinkes Zamoszcz; izker buch noch der farsznitener durch di nacim ir wa-em be-Israel; derszajnt cum fufcftn jorajt (1942–1957) noch der erszter schite fun di zamoszcz Jidn [Kronika Zamościa; księga pamięci zniszczonego przez nazistów miasta-matki pośród Izraela; wydana w piętnastą rocznicę (1942–1957) pierwszej rzezi zamojskich Żydów], red. Mordechaj W. Bernsztajn, Buenos Aires 1957.

Przegon Wojciech, Żygawski Jakub, *Kartograficzne zamostiana*, Kraków–Zamość 2018.

Sawa Bogumiła, *Przyczynek do sytuacji prawnej Żydów zamojskich od II połowy XVI do XIX wieku*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 1976, nr 3(99), s. 27–40.

Szefner Helena, *Zamoszcz 1945* [Zamość 1945], [w:] *Pinkes Zamoszcz...*, s. 1193–1196.

Szelem Mosze, *Bli Jehudim* [Bez Żydów], *Zamoszcz; be-gnona...*, s. 165–167.

Szlam (Szelem) Mosze, *Zamoszcz on Jidn* [Zamość bez Żydów], [w:] *Pinkes Zamoszcz...*, s. 1184–1187.

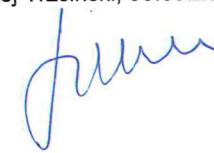
Sztern Szalom, *Bleter fun a rajze iber Pojln* [Kartki z podróży po Polsce], [w:] *Pinkes Zamoszcz...*, s. 1202–1209.

Zamoszcz; be-gnona u-we-sziwera [Zamość w rozwoju i zagładzie], red. Mosze Tamari, Tel Awiw 1952/1953.

Żygawski Jakub, *Lokalizacja dawnych zamojskich cmentarzy w oparciu o archiwalne opracowania kartograficzne z XVIII–XX wieku*, „Archiwaliusz Zamojski” 2015, s. 7–24.

Opracowania niepublikowane:

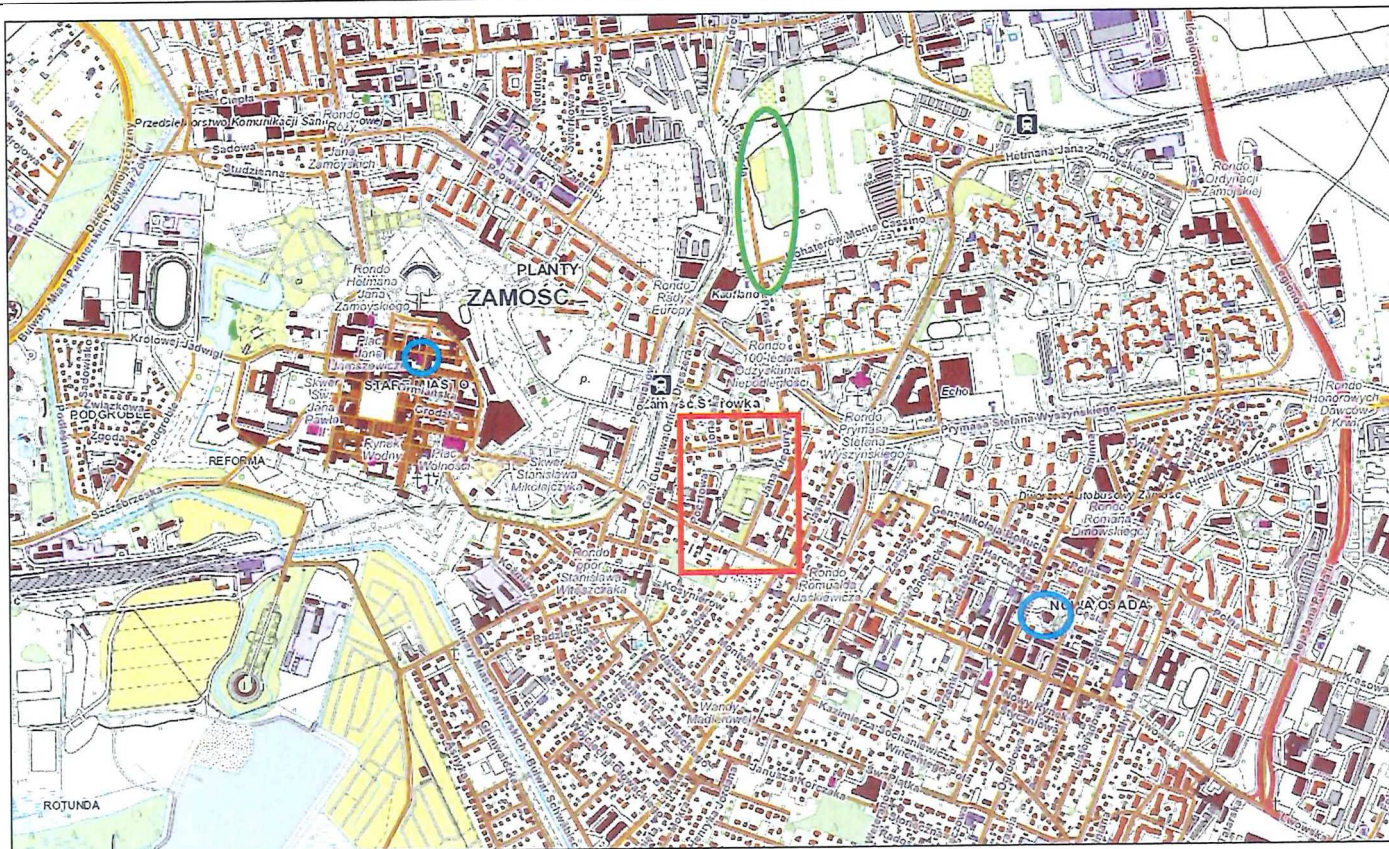
Sroczyńska B., Szponar J., *Studium historyczno-urbanistyczne do planu rewaloryzacji Zamościa*, Lublin 1977 (mps w archiwum WUOZ w Lublinie Delegatura w Zamościu).

ZAŁĄCZNIK DO KARTY EWIDENCYJNEJ

Nr 2.1

1. Miejscowość	ZAMOŚĆ	5. Nazwa zabytku (jak w karcie), adres	6. Zawartość załącznika
2. Gmina	Zamość	CMENTARZ ŻYDOWSKI STARY, ul. Partyzantów	do pozycji 9: Materiały graficzne
3. Powiat	miasto Zamość		
4. Województwo	lubelskie		

Mapa katastralna Głównego Urzędu Geodezji i Kartografii, Geoportal (fragmenty) ↑ →
http://mapy.geoportal.gov.pl/imap/?gpm=qp0&actions=acShowServices_KATASTER [dostęp: 07.04.2023]
lokalizacja cmentarza żydowskiego starego
 oraz **cmentarza żydowskiego nowego i synagog staromiejskiej i nowomiejskiej**

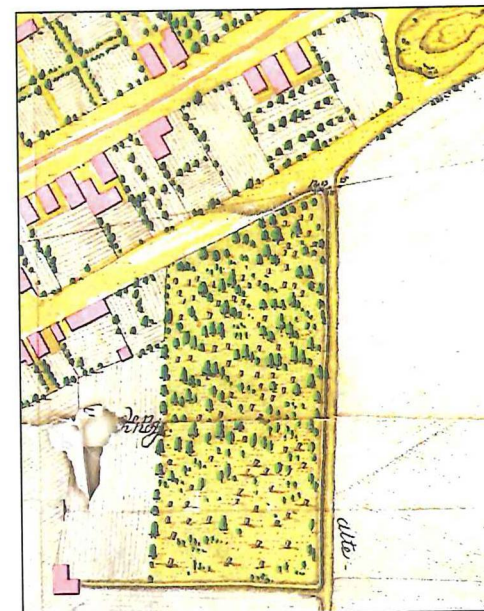
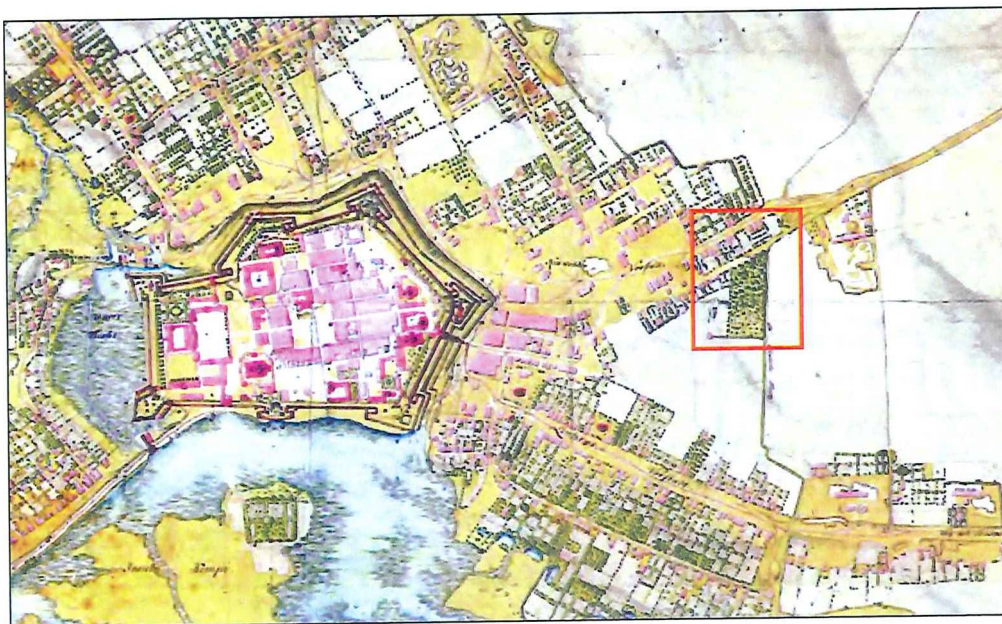
zaznaczone historyczne granice terenu cmentarza –
 interpretacja autora karty na podstawie materiałów historycznych
 oraz miejsca i kierunki ujęć fotograficznych

Opracowanie załącznika: Andrzej Trzciński, 30.09.2023
 (data i podpis)

Andrzej Trzciński

ZAŁĄCZNIK DO KARTY EWIDENCYJNEJ

1. Miejscowość	Z A M O Ś Ć	5. Nazwa zabytku (jak w karcie), adres CMENTARZ ŻYDOWSKI STARY, ul. Partyzantów	6. Zawartość załącznika do pozycji 9: Materiały graficzne
2. Gmina	Zamość		
3. Powiat	miasto Zamość		
4. Województwo	lubelskie		

zaznaczone ówczesne granice cmentarza

Plan von der Festung Novi Zamosc in der Königreich Gallizien, nebst der um selbe auf 6, bis 700 Klauern
liegenden Gegend. I-Zeichnungs Blatt, 1777

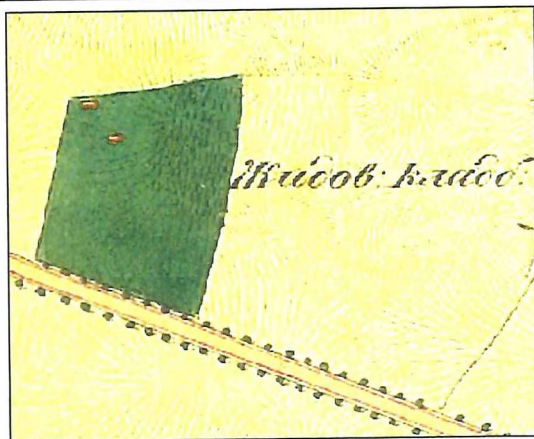
(Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, Glk 159-3; reprodukcja w: W. Przegon, J. Żygawski, Kartograficzne
zamościana, Kraków–Zamość 2018, Ryc. 40A–C), całość i fragment ↑ →

Opracowanie załącznika: Andrzej Trzciński, 30.09.2023
(data i podpis)

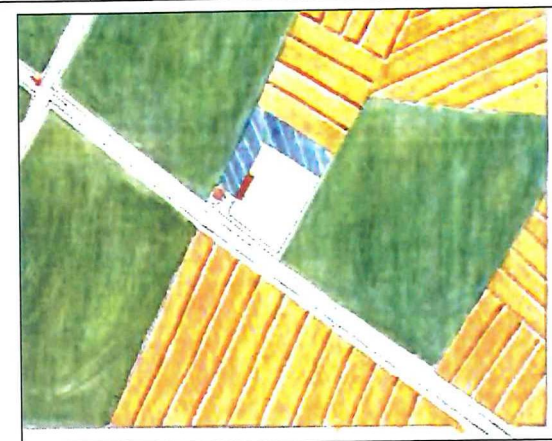
ZAŁĄCZNIK DO KARTY EWIDENCYJNEJ

Nr 2.3

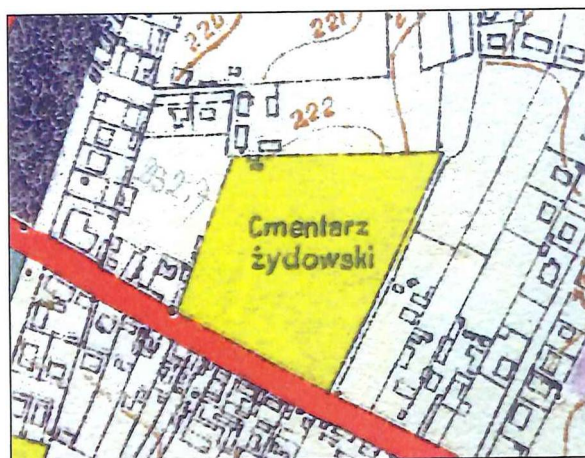
1. Miejscowość	Z A M O Ś Ć	5. Nazwa zabytku (jak w karcie), adres CMENTARZ ŻYDOWSKI STARY, ul. Partyzantów	6. Zawartość załącznika do pozycji 9: Materiały graficzne
2. Gmina	Zamość		
3. Powiat	miasto Zamość		
4. Województwo	lubelskie		

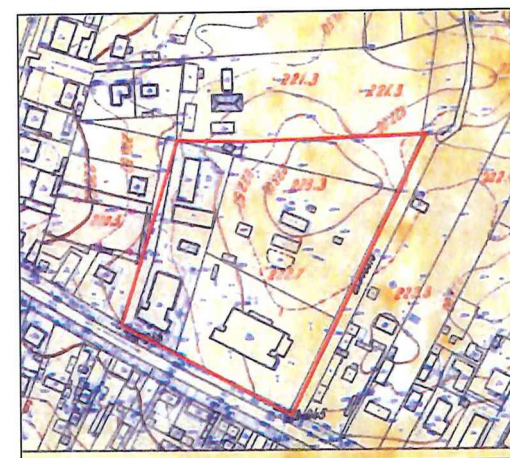
Plan okrestnosti kreposti Zamostja Instrumentalno snjaty, 1837 (AGAD, Zbiór kartograficzny, sygn. 56-12, ark. 5; reprodukcja w: W. Przegon, J. Żygawski, Kartograficzne zamostiana..., Ryc. 76), fragment

Plan suszczestwujuszczawo razpołożenija ujezdnowo goroda Zamostja ljublinskoj guberni, 1874, kopia z 1910 (APL, RGL, sygn. 1910, s. 450/15; reprodukcja w: W. Przegon, J. Żygawski, Kartograficzne zamostiana..., Ryc. 87), fragment

M. Zamość. Województwo lubelskie, oryginał w skali 1:10000, S. Kaczyński na podstawie planów z lat 1921–1923 i pomiarów własnych z lat 1934–1937, 1938 (skan w WUOZ w Lublinie, Delegatura w Zamościu), fragment

M. Zamość, województwo lubelskie, powiat Zamość, mapa zasadnicza miasta, oryginał w skali 1:5000, 1956/1965 (skan w WUOZ w Lublinie, Delegatura w Zamościu), fragment z zaznaczonymi historycznymi granicami cmentarza – interpretacja autora karty na podstawie materiałów historycznych

Opracowanie załącznika: Andrzej Trzciński, 30.09.2023
(data i podpis)

Andrzej Trzciński

ZAŁĄCZNIK DO KARTY EWIDENCYJNEJ

Nr 2.4

1. Miejscowość	Z A M O Ś Ć	5. Nazwa zabytku (jak w karcie), adres CMENTARZ ŻYDOWSKI STARY, ul. Partyzantów	6. Zawartość załącznika do pozycji 9: Materiały graficzne
2. Gmina	Zamość		
3. Powiat	miasto Zamość		
4. Województwo	lubelskie		

Zamość, fotografia lotnicza, fot. A. Milczewski, 1927, fragment, (oryginał IS PAN) kopia na portalu fotopolska.eu, <https://fotopolska.eu/219844.foto.html?s=1.15&cx=557&cy=384> [dostęp 17.03.2023]
zaznaczona lokalizacja cmentarza, widok od płn.-zach.

Zamość, niemiecka fotografia lotnicza, 1944.08.10, Archiwum NARA, GX12369 3028 SD2, z portalu fotopolska.eu, <https://fotopolska.eu/1157754.foto.html?o=b32524&a=3652&b=3484&c=1> [dostęp 17.03.2023]
fragment z zaznaczonymi historycznymi granicami cmentarza
– interpretacja autora karty na podstawie materiałów historycznych

Opracowanie załącznika: Andrzej Trzciński, 30.09.2023
(data i podpis)

Andrzej Trzciński

ZAŁĄCZNIK DO KARTY EWIDENCYJNEJ

Nr 2.5

1. Miejscowość	Z A M O Ś Ć	5. Nazwa zabytku (jak w karcie), adres CMENTARZ ŻYDOWSKI STARY, ul. Partyzantów	6. Zawartość załącznika do pozycji 9: Materiały graficzne
2. Gmina	Zamość		
3. Powiat	miasto Zamość		
4. Województwo	lubelskie		

3. Historyczny teren cmentarza żydowskiego starego w Zamościu, widok od pld.-wsch. (od zbiegu ul. Partyzantów i ul. Kiepury) na działki nr 40/2, 36/12; fot. A. Trzciński, 2023

4. Historyczny teren cmentarza żydowskiego starego w Zamościu, widok od pld.-wsch. (od ul. Kiepury) na działki nr 36/12, 36/11, 32/3, 32/2; fot. A. Trzciński, 2023

5. Historyczny teren cmentarza żydowskiego starego w Zamościu, widok od pld.-zach. (od zbiegu ul. Partyzantów i ul. Pocztowej) na działkę nr 149/2; fot. A. Trzciński, 2023

6. Historyczny teren cmentarza żydowskiego starego w Zamościu, widok od pld.-zach. (od ul. Pocztowej) na działki nr 149/1, 149/2; fot. A. Trzciński, 2023

Opracowanie załącznika:
(data i podpis)

Andrzej Trzciński, 30.09.2023

ZAŁĄCZNIK DO KARTY EWIDENCYJNEJ

Nr 2.6

1. Miejscowość	Z A M O Ś Ć	5. Nazwa zabytku (jak w karcie), adres CMENTARZ ŻYDOWSKI STARY, ul. Partyzantów	6. Zawartość załącznika do pozycji 9: Materiały graficzne
2. Gmina	Zamość		
3. Powiat	miasto Zamość		
4. Województwo	lubelskie		

7. Historyczny teren cmentarza żydowskiego starego w Zamościu, widok od pld. na działki nr 32/3, 32/4, 31; fot. A. Trzciński, 2023

8. Historyczny teren cmentarza żydowskiego starego w Zamościu, widok od zach. (od ul. Pocztowej) na działki nr 31, 149/1; fot. A. Trzciński, 2023

9. Historyczny teren cmentarza żydowskiego starego w Zamościu, widok od pld. na działkę nr 149/2; fot. A. Trzciński, 2023

10. Historyczny teren cmentarza żydowskiego starego w Zamościu, widok od zach. na działki nr 36/10, 36/11; fot. A. Trzciński, 2023

Opracowanie załącznika: Andrzej Trzciński, 30.09.2023
(data i podpis)

Andrzej Trzciński

1. Miejscowość	Z A M O Ś Ć	5. Nazwa zabytku (jak w karcie), adres CMENTARZ ŻYDOWSKI STARY, ul. Partyzantów	6. Zawartość załącznika do pozycji 9: Materiały graficzne
2. Gmina	Zamość		
3. Powiat	miasto Zamość		
4. Województwo	lubelskie		

Fragmenty macewy ... syna Jehudy, zm. 4 dnia ... [lata 1740.–1760.], wapień organodetrytyczny, złożone przy pomniku na zachowanym fragmencie cmentarza żydowskiego nowego, fot. A. Trzciński, 2021

Fragment macewy Pinchasa syna ..., zm. ... [ok. 1800], wapień organodetrytyczny, w murze-lapidarium na zachowanym fragmencie cmentarza żydowskiego nowego, fot. A. Trzciński, 2006

Fragmenty macewy Dwory ..., zm. ... [lata 1740.–1780.], wapień organodetrytyczny, przechowywane w synagodze staromiejskiej, fot. A. Trzciński, 2021

Fragment macewy NN mężczyzny, ha-kohena, zm. 11 nisan 5569 r., tj. 28 marca 1809 r., wapień organodetrytyczny, przechowywany w synagodze staromiejskiej, fot. A. Trzciński, 2021

1. Miejscowość	Z A M O Ś Ć	5. Nazwa zabytku (jak w karcie), adres CMENTARZ ŻYDOWSKI STARY, ul. Partyzantów	6. Zawartość załącznika do pozycji 9: Materiały graficzne
2. Gmina	Zamość		
3. Powiat	miasto Zamość		
4. Województwo	lubelskie		

Cmentarz żydowski stary w Zamościu, nagrobek Szlomy Ettingera syna Josefa,
fot. NN, 1924 lub przed, reprod. w: „Literarisze Bleter” (Warszawa) 15 VIII 1924, nr 15, s. 5.

Szlomo ben Josef, zm. 4 tawet 5616 r., tj. 13 grudnia 1855 r.

Materiał: wapień organotetrytyczny(?)

נפטר ד' טבת תרט"ז ל'	1	Odszedł 4 tawet 616 według krótkiej rachuby.
מות	2	Śmierci,
את חרבך עלי שלפת	3	miecz swój na mnie wyciągnęłaś,
אכזר האלן גוי טרפת	4	okrutnie <nim> me ciało rozszarpałaś.
אבל נפשי נצח תלעג עלי	5	Lecz ma dusza wiecznie będzie z niego drwiła.
כי פינת תחיה לעומת עיניו	6	Bowiem wolna przed jego oczami będzie żyła.
החכם הראפא מו' שלמה	7	Mędrzec, lekarz, nasz nauczyciel Szlomo
בהמנ' כ' יוסף תנצב"ה	8	syn spoczywającego, czcigodnego Josefa. Niech będzie dusza jego zawiązana w woreczku żywych.

Uwagi:

WERSY 2–6: Wersy rymowane, o układzie aaabb. Według przekazów jest to wiersz autorstwa Szlomo Ettingera.

Śmierć w jęz. hebrajskim ma rodzaj gramatyczny męski. Tłumaczenie wiersza K.D. Majus.

WERS 8: Por. 1Sm 25,29; TB, Szabat 152b; modlitwa Jizkor.

Szlomo Ettinger (także jako Salomon Ettinger) syn Josefa (1795 Warszawa – 13.XII.1855 Żdanów k. Zamościa), z wykształcenia lekarz, pionier nowoczesnej literatury w języku jidysz. W biogramach podawane są różne daty urodzin (ok. 1800, 1802, 1803) i śmierci (1856); wybrane biogramy: https://vivoencyclopedia.org/article.aspx/Ettinger_Shloyme; https://en.wikipedia.org/wiki/Solomon_Ettinger ; <https://www.zamosciopedia.pl/index.php/e/item/2138-ettinger-salomon-1801-1856-jeden-z-pionierow-literatury-w-jezyku-jidysz-lekarz>